

ПРОБЛЕМА АВТОКЕФАЛІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В ПРАЦЯХ І. ОГІЄНКА (МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА)

Досліджуються погляди І. Огієнка (митрополита Іларіона) на проблему досягнення Українською православною церквою автокефалії. Аналізуються погляди мислителя на створену в 1921 р. Українську автокефальну православну церкву, прстежується еволюція його поглядів як вченого, політика та церковного ієрарха.

Ключові слова: І. Огієнко (митрополит Іларіон), Українська автокефальна православна церква, автокефалія, концепція Українського Православ'я.

Begey O.

AUTHOCEFALITY OF THE UKRAINIAN ORTHODOX CHURCH AT THE SCIENTIFIC WORKS OF THE IVAN OHIYENKO (METROPOLITAN ILLARION)

The article investigates the views of the Ivan Ohiyenko (metropolitan Illarion) on the autocefality of the Ukrainian Orthodox Church in the context of the declared UOAC in 1921 y. The article is the analysis the point of view at this problem of as of the scientist as the public and ecclesiastic leader.

Keywords: I.Ohiyenko (metropolitan Illarion), UAOC, autocefality, the Ukrainian Orthodox ideology.

Ситуація, що склалася в сучасному Українському Православ'ї, актуалізує звернення до наукової спадщини мислителів, що ґрунтовно досліджували різноманітні аспекти його історії. До таких дослідників належить І. Огієнко (митрополит Іларіон). Важливою його заслугою є створення оригінальної концепції Українського Православ'я. Спадщина І. Огієнка є цікавою ще й тому, що він був не лише відомим вченим, але й церковним та громадським діячем, маючи можливість втілювати свої погляди в реальне життя.

У науковому доробку І. Огієнка особливе місце посідає концепція Українського Православ'я, зокрема обґрунтування її права на автокефалію. Серед праць, у яких висвітлюються його погляди на це питання, варто виділити дисертаційне дослідження З. Тіменика “Історіософія православної автокефальності у творчій спадщині І. Огієнка (Митрополита Іларіона)”, К. Недзельського — “Історіософія релігії Івана Огієнка (митрополита Іларіона)”, низці наукових статей А. Колодного, Л. Филипович, О. Сагана, де аналізується Огієнкова концепція Українського Православ'я.

Метою статті є дослідження поглядів І. Огієнка на проблему автокефалії Української православної церкви. Завданнями статті є дослідження його поглядів на створену в 1921 р. Українську автокефальну православну церкву, аналіз проблеми автокефалії в контексті Огієнкової концепції Українського Православ'я, простеження еволюції його поглядів як вченого, політика та церковного ієрарха.

У своїх багаточисельних працях вчений обґрунтовував право Української православної церкви на автокефалію. Водночас І. Огієнко неоднозначно ставився до утвореної у 1921 р. УАПЦ. З Василем Липківським, майбутнім митрополитом УАПЦ, І. Огієнко познайомився ще до революції, у Київській комерційній школі, де вони разом працювали у 1909-1911 рр. Вже тоді вони усвідомлювали необхідність радикальних змін в Українській православній церкві й обдумували шляхи її оновлення та реорганізації. З початком революційних подій в Україні обидва одержали можливість реалізувати свої ідеї: у вересні 1919 р. І. Огієнко став міністром віросповідань, а В. Липківський — членом Ради міністра віросповідань, в діяльності якої брав активну участь. Проте, прихильно ставлячись до ідеї автокефалії Української православної церкви, вони по-різному її розуміли і по-різному бачили шляхи її досягнення.

Глибоко переконаний у тому, що “без автокефальної, незалежної від Московського патріарха православної Церкви не може бути успішним і загальне державне будівництво” [14, с. 34], І. Огієнко проводив активну роботу з досягнення канонічної автокефалії. На доручення уряду УНР він написав текст “Прохання до Патріарха Царгородського благословити Автокефальну Українську Церкву”. У зверненні висловлювалася надія, що Царгородський патріарх благословить автокефальність Української церкви [14, с. 92]. Згідно з інструкцією міністерства віросповідань такі прохання до Царгородського патріарха повинні спрямовуватися до різноманітних українських державних установ, церковних, громадських, культурно-освітніх інституцій. Однак невідомо, наскільки ця акція висловлення прохань в українському суспільстві стала успішною, а також чи на них Царгородський патріарх відповів. Як зауважив І. Власовський, перебування уряду УНР в еміграції, церковна та політична боротьба на Україні зовсім не сприяли тому, щоб Царгород міг за таких обставин вирішувати питання автокефальності Української православної церкви [2, с. 105]. Отже, єдиним канонічним шляхом досягнення церквою автокефалії для І. Огієнка було благословення Константинопольського патріарха. Разом з тим, не можна відкинути і погляд, за яким обов'язкова згода Вселенської патріархії є лише історичною практикою, а не положенням канонічного права [1, с. 30].

Як міністр ісповідань І. Огієнко розгорнув широку видавничу діяльність для популяризації ідеї автокефальності Української православної церкви. Видавництво “Українська Автокефальна Церква”, де І. Огієнко виступав редактором, з цією метою випустило велику кількість книжок, автором більшості котрих був він сам.

Працю І. Огієнка у справі відродження Українського Православ'я та досягнення незалежності високо оцінили ще сучасники, зокрема Симон Петлюра [3, с. 34]. Міністерство релігійних вірувань і народної освіти Польщі, характеризуючи діяльність Огієнка, відзначило, що він “доклав багато старань до усунення наслідків російського панування у Православній Церкві на Україні та до утвердження автокефалії Української Православної Церкви” [7, с. 261].

Активним прихильником демократизації Української православної церкви був і В. Липківський, котрий вважав, що найголовнішим завданням сучасних церков, як східних, так і західних, повинно стати “визволення від старих, затвердлених форм церковного життя”, що довели церкви до занепаду. Церковні канони він розумів не

як “збірник законів для виконання”, а як “корисний архів для нової творчості”, де перш за все слід відмовитися від створеного під державним впливом — від таких явищ, як “ієрархизм, нерівність станів у церкві, приниження мирян та інші” [8, с. 13]. Тому й Українська православна церква, залишаючись непохитно на догматичних основах православної церкви, мусить стати на шлях нового церковного будівництва.

Стосовно неканонічного утворення у 1921 р. Всеукраїнським Церковним Собором Української автокефальної православної церкви існують протилежні погляди: одні вважають Собор “маніфестацією неймовірної сили духу православних українців”, котрі з огляду на “критичний час”, несприятливі обставини поставили “дух” важливішим від “букви” [15, с. 186]. Подібну позицію відстоює і патріарх Філарет, який стверджує, що можна погодитися на відступлення від канонів з огляду на екстремальні умови створення УАПЦ, оскільки „церква живе не тільки за правилами, але за благодаттю, використовуючи церковну ікономію”, котра полягає в тому, що „церква заради блага, заради спасіння людини послабляє свої закони” [13, с. 571].

З самого початку існування УАПЦ мала багато ворогів, що критикували її за неканонічність, за заклики “реформувати” й “модернізувати” церкву, усунути “єпископсько-самодержавний устрій церкви” й замінити його устроєм “церковно-соборно-правним”, коли в “церкві перед Христом усі рівні, незалежно від того, чи хто єпископ, чи священник, чи мирянин” [8, с. 233].

Серед критиків новоствореної УАПЦ був і І. Огієнко, називаючи її трагедією в історії Української православної церкви. Появу УАПЦ він пов’язував з тією загальною атмосферою, що виникла в результаті революції 1917 року, коли “церква цілком була захоплена в крайні ліві руки, якими верховодили більшовики”. Насамперед І. Огієнко критикував спосіб створення нової церкви, різко засуджуючи т.зв. “всесоборну висвяту”, з котрої постала ціла ієрархія УАПЦ в 1921 р., вважаючи цю висвяту порушенням таїнства священства. Дізнавшись про таке утворення УАПЦ, він у листі до С. Петлюри наголошував, що такий спосіб поставлення єпископату завдасть великої шкоди українському церковному руху, котрий “увесь час був чистим і православним”. Факт поставлення такого єпископату, на думку І. Огієнка, “красномовно свідчить також і про те, до чого доводять різні церковні малограмотні крикуни і експериментатори” [9, с. 63].

Вважаючи православні церкви найкращою формою організації християнської церкви, що найбільше відповідає духовним потребам кожного народу, владика закликав не забувати про головне завдання церкви. А цим головним завданням завжди залишається одне — спасіння людської душі і національна дорога до цього є лише однією з багатьох доріг. Тому Іларіон наголошував, що “не можна Христової науки приносити в жертву вузького націоналізму, а то й шовінізму” [5, с. 16].

І. Огієнко наголошував, що автокефальною церква може бути лише у зовнішньому ієрархічному управлінні, але не у внутрішньому (догматично-канонічному житті). Важливою особливістю концепції вченого, підкреслює З. Тіменик, було те, що автокефальність він розглядав у діалектичному зв’язку з вселенськістю церкви — “вселенськість і автокефальність, “одність” і “окремішність” дослідник вивчає з огляду на систему їх гармонійних зв’язків, виводячи цю гармонію з догматично-канонічного устрою — спільності догматів, що засновані на Святому Письмі та спільності одного голови Вселенської Церкви — Ісуса Христа” [11, с. 108]. Для І. Огієнка „позавселенськість” окремої церкви була більшим злом, ніж відсутність її канонічної самостійності, оскільки сприймалася ним не просто як духовна дисгармонія, а як невиконання основного призначення (спасіння), неповнота у вірі, неблагодатність [12, с. 203].

Владика відкидав погляди на УАПЦ як відродження Української православної церкви, говорячи про розрив із багатовіковою традицією чистоти православ'я: “душі української в новій Українській Церкві нема, — її прибила революція”. Православ'я в І. Огієнка пов'язане з основами української духовності і є виразом національної самобутності українців. Тому збереження чистоти Українського Православ'я він вважав запорукою збереження і національної ідентичності українського народу. Чистота православ'я, на його думку, була багатовіковою традицією, ознакою Українського Православ'я, душею, духовним обличчям народу — “невиконання Вселенських Канонів, ламання та критика їх — це зовсім не українська традиція, це чуже до нас привнесення”. Із входженням Київської митрополії до складу Московського патріархату ця віковична українська традиція чистоти православ'я, стверджував вчений, стала порушуватися. І саме УАПЦ “рішуче порвала із традиційною багатовіковою Українською Церквою і з багатовіковою українською традицією чистоти православ'я” [4, с. 7]. У цих висловлюваннях І. Огієнка простежується певна ідеалізація історії Української православної церкви. Можна погодитися з поглядом О. Сагана, за яким трактування УАПЦ канонів як таких, що є людським творінням і тому можуть підлягати змінам, на відміну від заповітів Божих, насправді є давньою українською традицією оновлення церковного життя разом із розвитком суспільства, яка характерна для Українського Православ'я. Саме такий підхід українських богословів до церковних канонів допоміг православній церкві вистояти в складні часи гоніння на православ'я в XVI–XVII століттях та відродитися на початку XX ст. [10, с. 105].

Такий підхід довів і життєвий шлях І. Огієнка (митрополита Іларіона), коли на Соборі УГПЦ 1951 р. у Вінніпегу він очолив Українську греко-православну церкву в Канаді, котра утворилася у подібних обставинах, що й УАПЦ 1921 року. Перед своїм обранням на першоієрарха канадської УГПЦ владика гостро критикував її за порушення православних канонів, демагогію в церкві. Проте, ставши митрополитом УГПЦ, Іларіон прийняв соборноправний устрій УГПЦ, порвав зв'язки з Константинопольським патріархом, визнав за канонічних священників, висвячених неканонічним єпископом І. Теодоровичем [8; с. 274]. Хоча І. Теодорович і був перед тим канонічно висвячений, митрополит Іларіон порушив канони Вселенської Церкви, очоливши УГПЦ. Тут виявилася суперечність поглядів І. Огієнка, котрий, як зауважує Л. Филипович, „вважаючи догматично-канонічну чистоту однією з умов істинності церкви, а самі канони — „святими і непорушними”, допускав можливість недотримання і навіть порушення канонів в угоду церковній ідеології та державній політиці” [12, с. 208].

І. Огієнко (митрополит Іларіон) стосовно УАПЦ висловлював не лише критичні застереження. Серед позитивних здобутків УАПЦ він відзначав вагомий внесок у збільшення національної свідомості народу. Саме “Українська Автокефальна Церква... провадила аж до останнього часу боротьбу за національне відродження України. Жодна світська організація не може похвалитися, що за часів більшовицького режиму стільки зробила для України, як Автокефальна Українська Церква. В нерівній боротьбі вона була витривала, не піддалась, майже загинула, а таки своє зробила” [6, с. 13]. На думку вченого, УАПЦ стала продовжувачем багатовікової української традиції, за якою духовенство було носієм національної ідеї серед народу.

Таким чином, можна відзначити, що проблема автокефалії Українського Православ'я у спадщині І. Огієнка (митрополита Іларіона) є важливою. Протягом свого життя він як науковець, церковний, громадський діяч доклав значних зусиль для

досягнення Українською православною церквою автокефалії, котра посідає вагомe місце в його концепції Українського Православ'я. Велике значення, з огляду на умови створення УАПЦ, для вченого мала проблема канонічності церкви. Тут варто відзначити неоднозначність поглядів вченого на цю проблему. Як міністр віровизнать УНР, науковець він категорично заперечував можливість порушення церковних канонів і тому критикував новостворену УАПЦ. Згодом як церковний ієрарх він більш толерантно ставився до УАПЦ, відзначаючи, зокрема, її важливе значення для розвитку національної свідомості та навіть допустив у своїй церковній кар'єрі порушення церковних канонів. Переплетення теоретичного та практичного підходів у спадщині мислителя, неоднозначність його трактувань проблеми автокефалії Української православної церкви надає творчій спадщині вченого у складних умовах сьогодення особливої актуальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- ¹ *Борщевич В.* Українське церковне відродження на Волині (20-40-ві рр. ХХ ст.). — Луцьк: Вид-во Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. — 254 с.
- ² *Власовський І.* Нарис історії Української Православної Церкви. У 4-х тт. — Нью-Йорк, Баунд Брук, Т.4: (ХХ ст.). — Ч.1. — 368 с.
- ³ Грамота Голови Директорії // ЦДАВО України. — Ф. 1429 (Канцелярія Директорії УНР). — Оп. 2. — Спр. 154. — Арк. 33 зв-34 зв.
- ⁴ Іларіон митр. Бережимо свою святу Церкву й однодушно працюймо для неї! // Віра й Культура. — 1955. — Ч. 8(20). — С. 9-11.
- ⁵ Іларіон митр. Догматичний і канонічний стан Української Церкви // Слово Істини. — 1948. — Ч. 1(13). — С.1-17.
- ⁶ Іларіон митр. Українська Церква й наша культура. — Холм: Свята Данилова Гора, 1942. — 19 с.
- ⁷ *Ковальський М.* Персональна справа Івана Огієнка в Архіві Нових Актів у Варшаві // Український історик. — Т. XXXII vol. — С. 259-267.
- ⁸ *Липківський В.* Відродження церкви в Україні. 1917–1930. — Торонто: Добра книжка, 1959. — Вип. 160. — 336 с.
- ⁹ Лист І. Огієнка до С. Петлюри // ЦДАВО України. — Ф. 1429 (Канцелярія Директорії УНР). — Оп. 2. — Спр. 154. — Арк. 62-63.
- ¹⁰ *Саган О.* Традиції українського Православ'я і богословська спадщина Митрополита Василя Липківського // Український церковно-визвольний рух і утворення Української Автокефальної Православної Церкви: Матеріали наук. конф. Київ, 12 жовтня 1996 р. / За ред. А. Зінченка. — К.: Логос, 1997. — С. 101-106.
- ¹¹ *Тіменюк З.* Іван Огієнко (митрополит Іларіон): Життєписно-бібліографічний нарис. — Львів: Видання Наук. Тов-ва ім. Т. Шевченка, 1997. — 227 с.
- ¹² *Филитович Л.* Етнологія релігії: Теоретичні проблеми, вітчизняна традиція осмислення. — К.: Світ знань, 2000. — 334 с.
- ¹³ Філарет патр. Послання. Промови. У 4-х тт. — К.: Видавн. відділ УПЦ КП, 2001. — Т. 3. — 614 с.
- ¹⁴ Чергові завдання Міністерства ісповідань УНР // ЦДАВО. — Ф. 1429 (Канцелярія Директорії УНР). — Оп. 2. — Спр. 39. — Арк. 34-112.
- ¹⁵ *Ярмусь С.* Духовність українського народу: Короткий орієнтаційний нарис / Передм. Ю. Мулик-Луцика. — Вінніпег: Накл. Тов-ва "Волинь", 1983. — 227 с. (Ін-т дослідів Волині; ч. 51).